

МІЖ ЄВРОПОЮ ТА ВЕЛИКИМ СТЕПОМ: УКРАЇНА НА РОЗДОРІЖЖІ СВІТІВ

Проблема дослідження географічного положення України сьогодні має особливу вагу, адже українська нація, що здобула власну державність, мусить здійснити свій культурно-цивілізаційний вибір. Питанням про геопросторові аспекти такого вибору суттєвого значення надавали українські мислителі в період між двома світовими війнами [5; 6]. Сьогодні в річищі зазначеної проблеми плідно працюють вітчизняні суспільні географи [2; 7], але фізико-географічні (ландшафтні) передумови формування духу етносу, його внутрішньої неоднорідності й зовнішніх зв'язків лишаються малодослідженими. У своїй статті ми намагаємося з'ясувати вплив ландшафтного середовища на деякі особливості етногенезу українців та їх сучасні субетнічні відмінності.

Україна посідає цілком унікальне місце на гігантському євразійському материку, її територія приурочена до району перетину прадавніх шляхів із заходу на схід, із півночі на південь. Вигідне географічне положення нашої держави проявляється не лише дромологічно й зумовлене не тільки її значною площею; воно визначається всім комплексом характеристик геопростору в його природничому, етнографічному, історико-географічному та соціально-економічному вимірах.

У природничому аспекті географічне положення України яскраво відрізняється від фізико-географічного положення інших європейських національних держав тим, що наша країна чи не єдина розташована в межах кількох великих ландшафтних смуг. Навіть друга за площею – після України – держава Європи – Франція – повністю приурочена до лісових зональних природно-територіальних комплексів, попри те, що південні – жорстколистяні субтропічні середземноморські – ліси відрізняються від північних – широколистяних помірною поясу. Неоднозначною була роль кожної з фізико-географічних смуг у долі українського етносу в різні часи. Ландшафтна диференціація території України значною мірою зумовила субетнічне розмаїття українців, і субетноси не завжди знаходили між собою згоди. Задля духовної, культурної та політичної консолідації української нації конче необхідним є суб'єктивне усвідомлення нею власної цілісності через осягнення діалектичної єдності лісу і степу. Кожна з цих природних смуг ставала українцям рідною за різних історичних обставин.

Український етнос має досить складну структуру; до нього входять по кілька субетносів та етнографічних груп. Це зумовлено як величиною території, на якій він формувався, так і значною кількістю народів, які брали участь в етногенезі українців. Зокрема, в ментально-поведінкових рисах волинян, подолян, частини наддніпрянців помітні литовські (європейські) впливи, викликані тривалим перебуванням цих етнічних груп українців у складі Великого князівства Литовського. Литовське лицарство стало також

одним із суттєвих чинників творення українського козацтва [1].

Проте, на нашу думку, чи не найвагомішу роль у формуванні запорозького субетносу відіграв половецький (отже – азійський, тюркський) чинник. Про це досить яскраво свідчить топонімія Південно-Східної України (зокрема, типово тюркські назви річок – (Грузький) Яланчик, Кальміус, Міус та ін.). Як зазначає П. Лаврів, у XII ст. частина половців, що були сусідами українців, прийняла християнство, перейшла до хліборобства та містобудування [4]. Таким чином половці за своїм світоглядом і способом життя наблизилися до слов'ян, а мішані шлюби сприяли українсько-половецькій інтеграції. При цьому половці згодом зникли з історичної арени, а українці, завдяки своїй перевазі в культурному розвитку, залишилися на ній, увібравши в себе значний половецький елемент.

Неоднаковий перебіг етногенетичних процесів на різних українських етнічних землях, власне, й зумовив субетнічну неоднорідність сучасної української нації.

В умовах тривалої та повноцінної державності субетнічні відмінності лише б збагачували загальнонаціональний організм як єдине ціле. Проте, через втрату власної держави та постійне перебування української етнічної території у складі кількох держав-сусідів не набули достатнього розвитку процеси консолідації українства як єдиної нації; навпаки, подеколи (зокрема, на Закарпатті та в Південно-Східній Україні) переважали відцентрові тенденції. Як наслідок, сьогодні бракує суб'єктивного усвідомлення багатьма українцями переваги субетнічної мозаїчності нації. Натомість – особливо на Сході – панує виплекане зовнішніми чинниками нерозуміння співвітчизників – представників інших субетносів – через особливості їхнього діалекту, ментальності, характерної поведінки, що ми вже доводили, спираючись на результати виборів [3].

В історико-географічному відношенні північні, західні й центральні терени України завжди були середовищем мешкання осілих, землеробських, переважно праукраїнських етносів (завдяки чому ці землі становлять невід'ємну частину Європи). Натомість, південно-східна степова смуга (частина Великого Степу, за Л. Гумільовим [1]) віддавна була контрольована кочовиками – азіатами переважно іранського й тюркського походження, на зміну яким уже в новітній час під впливом деяких історичних та екологічних обставин прийшли „духовні кочовики” [3]. Втім, вітчизняна минувшина знає періоди, коли українство реально оволодівало причорноморським фрагментом Великого Степу. Це, зокрема, X – XI сторіччя, впродовж яких київський князь Святослав Хоробрий розбив хозар, а Ярослав Мудрий – печенігів. Також тут ідеться про козацьку добу (XVI – XVII ст.), коли запорожці постійно перемагали в степу й на Чорному морі турок і татар. Обидві ці доби були ознаменовані пасіонарним піднесенням українців, прагненням їх до зовнішньої експансії та поступальним характером розвитку етнічної та державної (або квазідержавної) самоорганізації.

Зауважимо, що козацтво у своєму способі життя запозичило деякі тюркські риси (та й саме слово „козак“ тюркського походження). На нашу думку, саме тюркськими впливами зумовлені елементи кочівництва в козаків (міграції населення між Гетьманщиною, Запорожжям та Слобожанщиною, сезонні міграції запорожців із Січі до паланок тощо). Отже, й сучасний, приурочений до степової смуги, запорозький субетнос українців можна вважати причетним одночасно до Європи й Великого Степу. Генетично, ментально й поведінково він поєднує європейські та степові риси. Таке сполучення забезпечувало українському козацтву за часів його пасіонарного сплеску роль активного чинника, що формував людський геопростір як у європейському, так і в степовому етнічному середовищі. Саме завдяки військовим звитягам запорожців українські етнічні межі досягли узбереж морів.

З погляду соціально-економічного розвитку окремих регіонів України, також простежуються суттєві відмінності між Північчю та Заходом, з одного боку, та Півднем і Сходом, з іншого. Ці розбіжності почали проявлятися близько двох сторіч тому, й вони не мають прямого зв'язку з ландшафтним середовищем. Скоріше, вони пов'язані з дією азональних природних чинників – тектонічною будовою території та наявністю в межах певних тектонічних структур родовищ притаманних їм корисних копалин – джерел мінерально-сировинної бази промисловості. Загальновідомо, що більшість західних і північних областей мають сільськогосподарську спеціалізацію, тоді як на Сході та Півдні переважає важка індустрія (в основному, видобувна промисловість і комплекс галузей, пов'язаних із переробкою природних ресурсів на конструкційні матеріали). Такого роду спеціалізація господарства різних регіонів України має бути однією з фундаментальних економічних засад життя нації й держави, сприяти їх поступальному розвитку.

Усі аналізовані аспекти географічного положення України виразно свідчать про потенційні суттєві переваги її „дуалістичного“, чи навіть „тріалістичного“ (якщо взяти до уваги середню лісостепову смугу), або „тетралістичного“ (якщо долучити ще й гори) ландшафтного середовища. Лісові та лісостепові природно-територіальні комплекси за своїм духом і відповідним йому етнічним наповненням є типово європейськими, північностепові суть перехідні, сухостепові (за цими ж ознаками) поєднують у собі європейські та євразійські (властиві Великому Степові) риси.

З'ясування ролі ландшафтно-етнічного чинника у формуванні людського геопростору України наводить на думку про подвійний (європейсько-євразійський) дух українського етнічного ландшафту в цілому. Саме це ми вже мали на увазі, наводячи тріалектичну схему єдності природних смуг України [3]. Отже, Україна є єдиною мультиландшафтною європейською країною (Росія є державою євразійською, а Туреччина представлена в Європі лише невеликою сильно урбанізованою територією навколо Стамбула). Різноманіття, аж до „відносної протилежності“ (ліс – степ) природно-територіальних комплексів зумовлює не лише субетнічні відмінності в українському народі, але й геополітичні та гео економічні

взаємовпливи Української держави водночас як щодо країн ЄС, так і Казахстану – сусіда другого порядку, повністю приуроченого до сухостепової смуги. Україна, плекаючи обидва вектори зовнішньополітичної співпраці, може стати активним суб'єктом міжнародної політики як на Заході, так і на Сході, а в дальшій перспективі – і одним із ядер формування майбутніх міждержавних об'єднань. Дослідження геопросторових чинників зовнішніх відносин нашої держави є одним із найперспективніших напрямків суспільно-географічних досліджень в Україні в найближчі десятиріччя.

Список літератури:

1. Гумилев Л.Н. Древняя Русь и Великая Степь. – Москва: Айрис-пресс, 2004. – 768 с.
2. Дністрянський М.С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики. – Львів: Літопис; Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 490 с.
3. Кисельов Ю.О. Геософічні аспекти етносферних процесів в Україні в контексті Помаранчевої революції // Фізична географія і геоморфологія. – Вип. 48. – К., 2005. – С. 66 – 70.
4. Лаврів П.І. Історія Південно-Східної України. – К.: Укр. вид. спілка, 1996. – 207 с.
5. Липа Ю.І. Призначення України. – Львів: Просвіта, 1992. – 270 с.
6. Маланюк Є.Ф. Нариси з історії нашої культури. – К.: АТ „Обереги”, 1992. – 80 с.
7. Шаблій О.І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії. – Львів: Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2001. – 744 с.

